

Klimaatsextremen en klimaatsverandering

Klimaatlessen uit verleden richtlijn voor de toekomst?

Hoe uniek is de huidige klimaatsverandering? Is deze te beïnvloeden en zo ja, hoeveel tijd hebben we daarvoor? Moeten we ons eigenlijk grote zorgen maken? Zomaar enkele vragen, waarop in dit artikel een mogelijk antwoord wordt gegeven. Daarbij is het van groot belang vooral de menselijke factor eens op een andere manier te bekijken in plaats van alleen te denken in hoe-veelheden of percentages CO₂-uitstoot. Tevens is het interessant om naar perioden in het verleden te kijken waarin er ook perioden van klimaatsverandering waren, en te zien hoe de mensen toen met klimaatsextremen omgingen.

Inleiding

Het klimaat verandert. Het klimaat verandert zelfs snel. Bovendien wordt het klimaat extremer. Kortom, het klimaat is actueel en heeft intussen een niet weg te denken plaats gekregen in allerlei slogans die ons ervan willen overtuigen dat wij mensen dat allemaal teweeg helpen brengen. Zuinig met energie! Meer aandacht voor ons leefmilieu. Het gevolg is dat iedereen over het klimaat praat en dat iedereen het klimaat erg belangrijk is gaan vinden. Was het vroeger dan anders; vond men het klimaat minder belangrijk? Of ging men toen anders met het klimaat om? Laten we voor een dieper inzicht in al die drukte eens terug in het verleden kijken, geen miljoenen jaren terug, ook geen duizenden. We kijken zo'n achthonderd jaar terug. Hoe sterk is het klimaat in West-Europa in die tijd veranderd? Hoe extreem waren toen de extremen in ons gebied? Laten we het klimaat uit het verleden eens bekijken door de ogen van de historische klimatologen. Dit zijn onderzoekers die het klimaat bestuderen aan de hand van historische bronnen (Buisman, 1995-2000).

Mens en natuur

De westerse mens kenmerkt zich door zijn streven om de natuur naar zijn hand te zetten. De afgelopen millennia is hij

er geleidelijk in geslaagd een bestaan op te bouwen door vee te houden en voedselgewassen te verbouwen, waardoor hij zich op een vaste plaats kon vestigen. Dit leidde tot ontginning van woeste gronden, tot kappen van bossen en het ontwateren van moerasgebieden. Tevens werden de bodems zo aangepast dat ze door bemesting of plaggen vruchtbaar genoeg werden om rijke oogsten voort te brengen. Elders werden dijken gebouwd om laaggelegen gebieden te winnen of te beschermen, waardoor de natuurlijke werking van het getij en zijn opslibbing en afschuring werd genuilkorfd. Door de opkomst van steden in de 12^e en 13^e eeuw, raakte bovendien een deel van de samenleving steeds verder vervreemd van de natuur.

Ondanks dat diepgaand ingrijpen in zijn eigen natuurlijke omgeving, slaagde de mens er niet in om het klimaat te be-teugelen. Of lukte dit hem toch? Laten we eerst even kijken welk klimaat er bij ons in de Lage Landen was.

Klimaat geen stabiel gegeven

In de afgelopen decennia is er veel onderzoek gedaan naar het klimaat. Lange tijd werd gedacht dat het klimaat van de laatste tweeduizend jaar een stabiel gegeven was, maar de recente snelle opwarming van het klimaat bracht hierin verandering.

1. Zware storm, januari 1990 met grote schade in Oost-Zeeuws-Vlaanderen (foto auteur)

Adriaan M.J. de Kraker

Historisch-geograaf, Instituut voor Geo- en Bioarcheologie, Vrije Universiteit
adriaan.de.kraker@falw.vu.nl

Men begon naar het verleden te kijken voor precedenten. In Nederland begon de belangstelling al eerder. Vooral naar aanleiding van de stormvloed in 1953 werd terug in de tijd gekeken naar vergelijkbare zware stormvloeden. Zo kwam er in de jaren zeventig een repertorium beschikbaar van alle belangrijke stormvloeden in de Nederlanden met daarbij ook de meest opvallende rivieroverstromingen. Al snel bleek dat er in het voorkomen van stormvloeden geen duidelijk patroon was waar te nemen. Terwijl tijdens de zestiende eeuw zeven tot acht stormvloeden toesloegen, bleef dit aantal tijdens de achttiende eeuw tot slechts enkele beperkt. Bovendien bleek dat stormvloeden niet algemeen waren; sommige teisterden vooral het zuidelijke deel van West-Nederland (1715), andere vooral het Waddengebied (1717). Ten slotte bleek dat ook de mens op de gevolgen van stormvloeden grote invloed kon uitoefenen. Alert zijn tijdens zware storm kon veel ellende voorkomen; verwaarloosde dijken nodigden het zeewater gretig in de polders (figuur 1).

Terwijl Nederlandse klimaatsonderzoekers druk doende waren stormvloeden en, daaraan gekoppeld, de stijging van de zeespiegel in het verleden in beeld te brengen, ging de belangstelling elders

in Europa vooral uit naar andere klimaatsaspecten. Hubert Lamb in Engeland, Emmanuel Le Roy Ladurie (1983) in Frankrijk en Hermann Flohn in Duitsland probeerden aan de hand van dagboeken en oude kronieken inzicht te krijgen in de verandering van temperatuur en neerslag. Zo stelde Lamb (1965) vast dat er tijdens de middeleeuwen sprake was van een warmte-optimum dat door een koudere periode werd afgewisseld. Die koudere periode, de zogeheten Kleine IJstijd, werd vooral door studie van gletsjerbewegingen en de groei van gewassen gereconstrueerd. Vooral Le Roy Ladurie combineerde beide laatste ontwikkelingen. Het beeld van afkoeling en opwarming in de vorm van het vooruitschuiven en zich terugtrekken van gletsjers uit dalen kon worden bepaald door het reconstrueren van de aard van het grondgebruik in dalen en op de berghellingen. Oude documenten daarover, zelfs oude kaarten, konden over die veranderingen in het grondgebruik informatie geven en voor oudere perioden kon het voorkomen van allerlei zaden en stuifmeelkorrels uitsluitsel over klimaatsveranderingen geven. Zo werden ook de veranderingen in het jaarlijkse tijdstip van de druivenoogst gebruikt om warme en koude zomers te onderscheiden. Een vroege oogst is namelijk

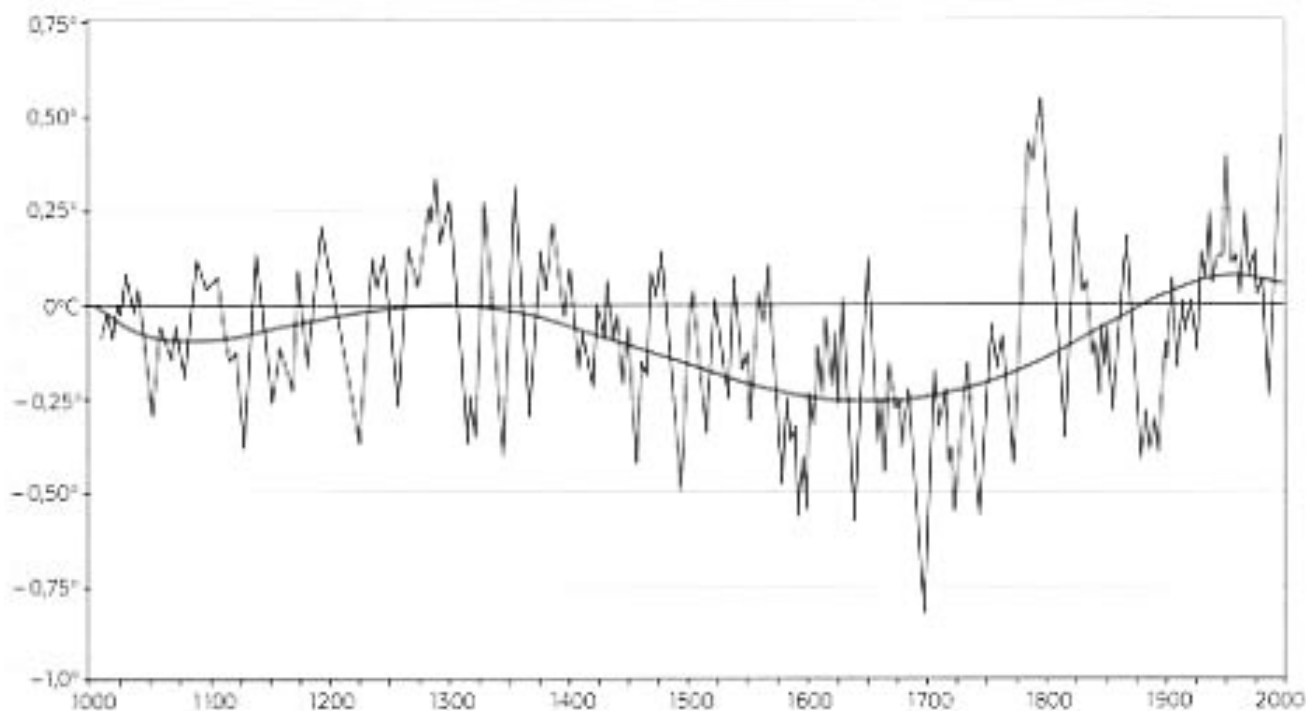
een bewijs van een zachte nawinter en/of warm voorjaar, een late oogst is vaak het bewijs van het tegengestelde.

Pas in de loop van de jaren negentig van de vorige eeuw kreeg het onderzoek naar klimaatsverandering tijdens de laatste duizend jaar in Nederland vorm. De eerste aanzet daartoe vormden de gegevens die Jan de Vries (1977) van het jaarlijks dichtvriezen van de vaarten tussen Leiden-Haarlem-Amsterdam vanaf 1634 bijeen wist te brengen. Dit soort weersgegevens wordt proxydata genoemd, omdat ze geen directe informatie geven over windsterkte, temperatuur of neerslag in millimeters, maar wel een sterke kwalificatie van het weer geven. Immers, het bevriezen van water vindt bij 0° Celsius plaats. Een tweede aanzet daartoe vormden de oudste meteorologische meetgegevens bij Bilderdam, de zogenaamde eerste instrumentale weersgegevens, die vlak na 1700 begonnen (figuur 2). Deze waren verzameld door Geurts en Van Engelen (KNMI) en vormden aanvankelijk slechts een dagelijkse reeks van windrichtingen, maar al spoedig kwamen ook temperatuurgegevens beschikbaar en werd de luchtdruk opgemeten. De kunst werd het nu om de reeks proxydata, die veelal doorliep tot ver in de 18e of zelfs tot in de 19e eeuw om te rekenen naar graden Celsius als ook een instrumentale temperatuursreeks een deel van die periode bestreek.

2. Waarneming van de windrichting te Bilderdam, februari 1714 (Leiden, Hoogheemraadschap Rijnland)

Door voortdurende verfijning van de berekeningsmethode kon een nog nauwkeuriger beeld worden verkregen van de klimaatsveranderingen van de afgelopen vier tot vijf eeuwen (Pfister, 1988). Zo bleek vooral de periode 1660-1720, het zogenaamde Maunder Minimum, een erg koude periode te zijn geweest. Vooral het laatste decennium van de 17e eeuw kende verschillende winters, waarin het acht tot tien weken streng vroom. Bovendien waren de winters van 1708/9 en 1739/40 ook zeer strenge winters. De hedendaagse, verfijnde reconstructiemethoden hebben ertoe geleid dat we ook een beeld hebben van de

3. Klimaatgrafiek met daarin de afwijkingen van de gemiddelde temperatuur, 1200-1350 Middeleeuws Warmte Optimum, 1550-1750 Kleine IJstijd (Glaser, 2001, 181)

afzonderlijke seizoenen (figuur 3). Een nauwkeurige jaarlijkse reconstructie van de aanvang van de graanoogst en andere gewassen, zelfs het bloeien van de kersen- en kriebomen, brengt de temperatuur van het voorjaar aardig in beeld.

Terug naar het onderzoek naar stormen en stormvloeden. Is dit nu op een dood spoor beland? Nee, geenszins. Immers, stormen komen voor tijdens depressies (stormdepressies) en brengen vaak veel regen met zich mee. Een overdaad aan neerslag leidt tot overstromingen en ook dat is in recente jaren in veel Europese landen geschied met alle ellende van dien. Daarom is er vooral in Nederland voortgegaan met het reconstrueren van stormen. Dit gebeurt aan de hand van dijk-, duin- en polderrekeningen, gegevens van molens en binnenscheepvaart. Stormen en overstromingen leiden immers tot schade aan dijken, duin en polders en maken scheepvaart op rivieren vaak tijdelijk onmogelijk. Momenteel is er voor Zuidwest-Nederland en de Belgische kust een overzicht van hoge vloed, stormen en stormvloeden beschikbaar van 1400 tot 1625 (De Kraker, 2006). Ook hieruit blijkt weer dat er een behoorlijke fluctuatie is geweest, namelijk

periodes van hoge en van lage stormfrequentie (figuur 4).

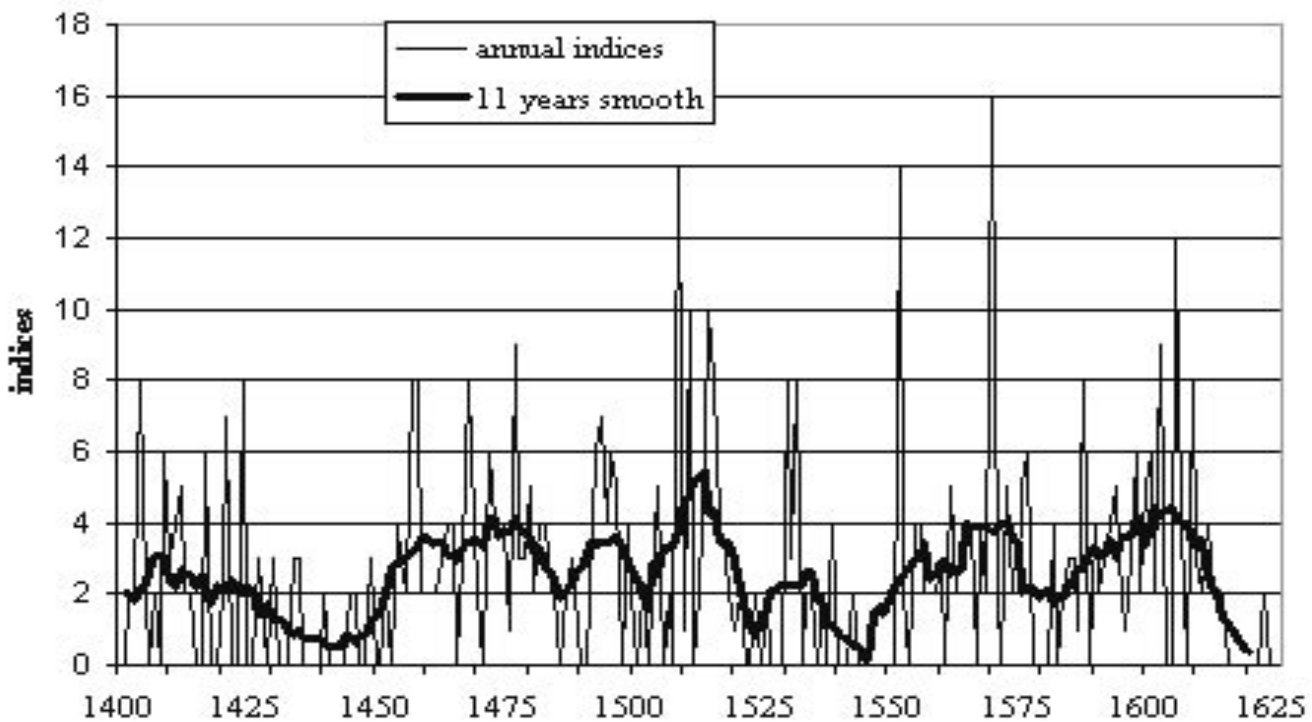
De weersextremen

Natuurlijk blijft het altijd de vraag hoe het nu met de extremen van het weer of van het klimaat zit. Eigenlijk is hier geen eenduidig antwoord op te geven. Bij het optreden van een weersextreem rekt de natuur immers zelf zijn eigen marges op, terwijl de mens door ingrijpen in diezelfde natuur de marges zodanig heeft aangepast dat hij hierin optimaal kan functioneren. Een weersextreem is in feite slechts een natuurlijk verschijnsel, maar wordt evenwel al snel een natuurramp als het de mens in zijn bestaan bedreigt. Het is duidelijk dat ook deze weersextremen grote aandacht van klimaatsonderzoekers hebben gekregen. Vooral het grote aantal rivieroverstromingen in Polen-Duitsland-Tsjechië, Frankrijk, Roemenië, Oostenrijk, België, Engeland en vele andere Europese landen heeft grote aandacht in het onderzoek gekregen (Brázdil et al., 1999). Ook hier bleek al snel dat de mens zijn leefomgeving in het stroomgebied zo heeft ingericht dat rivieren minder ruimte hebben om te stromen en versneld hun water afvoeren. Aangezien Nederland

in het mondingsgebied van Maas, Rijn en Schelde ligt, raakt ook deze ontwikkeling Nederland in toenemende mate.

Een ander voorbeeld van weersextremen is het voorkomen van strenge winters of gewoon incidentele, maar zware sneeuwval. Wat het laatste betreft, lijkt Nederland tegenwoordig snel ontregeld. De eerste de beste zware sneeuwval van november 2005 bracht chaos op de wegen en langdurige stroomuitval in delen van het land. Ook de landen rondom ons, zoals Engeland, Duitsland, België en Frankrijk, kunnen kennelijk niet meer met zware sneeuwval omgaan. Landen waar dit normaal voorkomt, zoals Finland, kunnen dat wel. Een zeer opvallend verschijnsel is het instorten van daken van grote openbare gebouwen onder het gewicht van de sneeuw. Kennelijk hebben wij in West-Europa voor zware sneeuwval binnen de marges van het dagelijks weer geen plaats meer ingecalculeerd. Was dit nu ook het geval in vroegere tijden?

Veel gevallen van zware sneeuwval in vroegere jaren leidden tot een bijzonder soort van amusement, namelijk tot wedstrijden waarbij van sneeuw allerlei beelden werden gemaakt die in een bepaald stads-

4. Stormfrequentie langs de Vlaamse en Zeeuwse kust, 1400-1625 (De Kraker, 2006)

deel van Brugge werden opgesteld. Tijdens winters waarin het streng vroom en de kanalen, grachten en zelfs de rivieren dichtvroren, kwamen allerlei handelaren met stalletjes op het ijs. In Antwerpen kwamen rijken met de arreslee op het ijs om de mooie sinjeur uit te hangen (figuur 5). Anderzijds betekende een strenge winter voor veel armen een zware tijd. Vaak was er geen werk en het stoken van hout of turf maakte het dagelijkse leven duur. Soms vrozen mensen onderweg dood, zoals dat in 1608 en 1740 het geval was, en overleefden wachtlopende soldaten het evenmin. Anderzijds betekenden de eerste dagen van vorst voor velen in bijvoorbeeld Noord-Holland dat de schaatsen uit de kast konden worden gehaald. Grote groepen mensen trokken er op de schaats op uit. Zelfs zakenlieden uit Zaanstad of verder weg gingen op de schaats naar Amsterdam. De trek-schuitlieden dachten daar weer geheel anders over, immers elke vorstweek betekende in beginsel stilliggen en geen inkomsten. De tegemoetkoming voor stilliggen vanwege vorst woog vaak niet op tegen het verlies aan normale wekelijkse inkomsten. Samenlevingen uit het verleden accepteerden het weer of hadden daar in ieder geval mee leren leven.

Zware regenval leidde in september 1998 tot grote problemen in Zuidwest-Nederland en enkele malen daarna tot grote overlast in onder meer het Westland. Vanwaar die overlast? Als we ook voor de extreme regenval weer naar het verleden kijken, werd dat door de samenleving beter 'opgevangen'. Belangrijkste verschil met nu is dat men toen kennelijk een betere kennis had van gebieden die over het algemeen jaarlijks met veel wateroverlast te kampen hadden en die dan ook voor dit doel werden gebruikt of een beperkt agrarisch gebruik toelieten. Normaal gesproken hadden veel buitengebieden last van winterwater en stonden blank. In weer andere gebieden, waar oorspronkelijk veen had gelegen, verzamelde zich snel het oppervlaktewater. Na afgraving van dit veen en het onder controle krijgen van de grondwaterspiegel door een netwerk van sloten, sluizen en op den duur gemalen, konden deze lage gebieden bij steden voor wegeaanleg en woningbouw worden gebruikt. De extreme regenval van de laatste tien jaar toont overduidelijk het oorspronkelijke karakter van deze lage oude 'boezemgebieden' aan. Het omzetten van steeds meer weide in akkerbouwland in veel

Zeeuwse polders leidde tot dezelfde problemen. Bovendien hebben veel zware landbouwmachines onder dergelijke weersomstandigheden ook de grenzen waarbinnen ze nog net inzetbaar zijn, bereikt.

Hoe om te gaan met klimaatsverandering?

Het voorspellen van de huidige klimaatstrend is dé grote uitdaging voor de toekomst, maar tegelijkertijd hangen tempo en richting van die verandering van zoveel factoren af dat het anticiperen verstandiger lijkt dan wachten op meer zekerheid. In feite dient het proces van beteugeling van de natuur om te worden gebogen. Grotere marges zijn veiliger dan kleinere. Dit leren ons de lessen uit het verleden. Waaraan valt zoal te denken?

Meer en vooral onregelmatiger hoeveelheden neerslag leiden tot versnelde afvoer via de rivieren en tot onverwachte en vaak ook lokale overstromingen (figuur 6). Hierop kan worden ingespeeld door de rivier meer ruimte te geven. Selectie van bouwterreinen in riviergebieden en stadsuitbreiding moeten meer rekening houden met wateroverlast. Hoewel wonen in een dergelijk overstromingsgebied

5. Streng winter van 1684 met ijspret op de Schelde te Antwerpen (Scheepvaartmuseum, Antwerpen)

6. Overstroming in het rivierengebied, 1784 (Koninklijke Bibliotheek)

niet direct verboden hoeft te worden, kunnen woningen aan regelmatige wateroverlast worden aangepast. Bouwen op terpen of drijvende woningen is een alternatief. Voor architecten en projectontwikkelaars liggen hier uitdagingen. Bovendien kunnen polders worden aangewezen als extra boezem.

Een stijgende zeespiegel leidt tot relatieve bodemdaling. Bovendien heeft binnenwaterbeheersing en bodemexploitatie tot extra bodemdaling geleid. In zeeleipoldergebieden zijn opslibbing en erosie een natuurlijk verschijnsel. Opnieuw kan een proces van opslibbing worden geïnitieerd. Dit betekent niet automatisch het opruimen van zeedijken, maar deze zo aanpassen dat eb en vloed invloed hebben en het maaiveld opnieuw kan opslibben. Die praktijk werd door middel van lage dammetjes al in de 15e eeuw op het schor toegepast om ophoging te bevorderen. Dit betekent niet dat polders geen agrarische bestemming meer zouden kunnen hebben. Akkers kunnen immers in weiden worden omgezet. Bovendien kunnen er diverse zoutminnende gewassen, zoals koolzaad in worden verbouwd. De bestaande infrastructuur met de sloten en wegen verdwijnt langzaam onder een laag slib. In de Zeeuwse Delta zijn er veel voorbeelden van dit soort landschappen, die tijdens stormvloed of

door militair geweld zijn overstroomd. De aldus gecreëerde zoutwaterpolders lossen deels het probleem van het dalende maaiveld op. Door het weer omhelzen van de natuurlijke processen (getij en opslibbing) verhoogt men ook in toenemende mate de veiligheid.

Andere voorbeelden van omgaan met een dalend woongebied is het benutten van de nieuwe terpen, de zogenaamde vuilstortplaatsen (figuur 7). Sommige liggen twintig meter of meer boven NAP. Het kunnen plaatsen worden om te bouwen, maar wellicht al veel eerder, vluchtplaatsen in overstromingsscenario's.

Anticiperen op klimaatsverandering is ook het geleidelijk overgaan op de verbouw van gewassen die gedijen in een warmer of juist natter klimaat. Verbouw van koolzaad dient meerdere doelen. In de eerste plaats levert het schonere brandstof. En in de tweede plaats kan het verbouwd worden in verzilte gronden. Koolzaad was namelijk vrijwel altijd de eerste oogst in een pas bedijkte polder. Anticiperen op wateroverlast is ook het herstellen van de waterberging door aanplant van bossen en 'herstel' van veengebieden. Was Holland zo'n duizend jaar geleden niet Houtland met uitgestrekte veenkussens tussen de kleinere stromen?

Weten dat het klimaat verandert en daarover praten is vrijblijvend, daarop anticiperen is dat beslist niet. Dit houdt in dat er keuzes gemaakt dienen te worden op grond van een ontwikkelde visie op een wat langere termijn. Die keuzes houden een ingrijpende verandering in de wijze van productiesysteem en onze ruimtelijke ordening in. Dit soort keuzes maken is niet de sterkste zijde van onze politici die kennelijk meer energie steken in het 'omgaan' met hypes en korte termijn-ontwikkelingen en de rest liever doorschuiven, totdat het water echter aan onze lippen staat. Het zou dan ook goed zijn om opleidingen te starten waar de interactie natuur-mens centraal staat en grote aandacht aan beleid wordt geschonken.

Literatuur

- Brázdil, R., Glaser, R., Pfister, C., Dobrovolný, P., Antoine, J.-M., Barriendos Vallvé, M., Camuffo, D., Deutch, M., Enzi, S., Guidoboni, E., Kotyza O. and Sanchez Rodrigo, F., (1999) Flood events of selected European rivers in the sixteenth century, *Climatic Change*, 43, 239-287.
- Buisman, J. (1995-2000) Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen. Uitgeverij Van Wijnen Franeker, 5 delen.
- Glaser, R (2001) *Klimageschichte Mitteleuropas*. 100 Jahre Wetter, Klima, Katastrophen. WGB Darmstadt.
- Kraker, A.M.J. de, (2006) Reconstruction of Storm Frequency in the North Sea Area of the

Thema Column

Over natte voeten en grote voeten: water en ruimtelijke ordening

7. Stortplaats bij Sluiskil: nieuw refuge in tijd van calamiteiten? (foto auteur)

Pre-industrial Period, 1400-1625 and the Connection with Reconstructed Time Series of Temperatures, *History of Meteorology*, 2, 50-70.
- Lamb, H.H., (1965) The early medieval warm epoch and its sequel. *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, vol. 1, 13-37.
- Le Roy Ladurie, E. (1983) *Histoire du climat depuis l'an mil*. Camps Flammarion, 2 delen.
- Pfister, C., (1988) *Klimageschichte der Schweiz, 1525-1860. Das Klima der Schweiz von 1525-1860 und seine Bedeutung in der Geschichte von Bevölkerung und Landwirtschaft*, Bern/Stuttgart. *Academica Helvetica* 6.

Summary

In this paper an overview is presented of climatic change over the past 8 centuries. Climatic change does not only show alternating warm and colder periods within historical times, such as the medieval Warm Epoch and the Little Ice Age, it also clearly shows numerous climate extremes. Man has continuously changed the natural margins of his environment to his benefiting. However, present climatic change and in particular increasing the weather extremes tend to surpass these margins by inflicting increasing damage to our environment. Therefore this paper also looks at a variety of remedies to deal with this problem.

Naar het schijnt wordt het warmer. Niet dat ik er veel van merk, maar het wordt gezegd. Het zou ook kouder kunnen worden, want de zeestromingen schijnen iets anders te gaan reageren dan eerst gedacht. Naar verluidt zou in ieder geval de zeespiegel gaan rijzen, en dit brengt problemen met zich mee in een nat en zakkend Nederland. Ook de rivieren zouden meer piekafvoer moeten verwerken, terwijl het water nu al te snel wegvloeit, en bij voorkeur terecht komt in een van 's lands economische motoren: de haven van IJmuiden (of was het die andere?)

Grote kans op natte voeten binnenkort, aldus. Wat daaraan te doen?

Nederland kan trots zijn op zijn strijd tegen het water. Historisch gezien was die strijd vooral een zaak van vechten tegen de nattigheid in het binnenland, en tegelijk toezien dat de zaak niet te droog wordt en inklinkt. Tegen de zee vechten was niet de eerste prioriteit. Deze keer heeft de vijand andere proporties, en worden steeds grotere gebieden in het binnenland geacht droog te zijn, in plaats van matig nat – omdat mensen meer plekken gebruiken, en men steeds minder risico accepteert.

Vele voorstanders van civiel- technische oplossingen blijven zich wentelen in nieuwe risicomodellen en nieuwe technische oplossingen. Blijft buiten beeld dat de maatschappij en niet de techniek de risico's dient te bepalen die we willen nemen. Evenals de prijs die we willen betalen, en de morele waardes die we willen inroepen bij het spreiden van de geaccepteerde risico's. (Is een lijk in Limburg meer acceptabel dan in Zuid- Holland?)

Vele voorstanders van groene en 'sociaal aanpassende' oplossingen lijken nogal makkelijk te denken over een gevraagde mentaliteitsverandering in de hele samenleving. Weinig mensen zullen accepteren dat de zee regelmatig de polders instroomt, waar zich zeer langzaam venen vormen, en zich gedurende decennia een onheilspellend landschap ontvouwt.

Daarnaast geeft ook de economie duidelijke grenzen aan de maakbaarheid. Ruimtelijke ordening is een van de kaders voor ondernemend Nederland, en ordenaars zijn ten dele ondernemers. Steden en dorpen die er eenmaal liggen, vertegenwoordigen een investering, en vragen om groei, vragen om gerelateerde economische activiteiten bovendien. Risico's vermijden en Gouda zomaar laten liggen (men hoeft niet eens te verkleinen of te verlaten) leidt tot kapitaalvernietiging op grote schaal, tot aantasting van private belangen en van alle betrokken overheden.

We zullen op grote voet moeten leven. Dijken zijn duur, maar dorpen opgeven kost ook geld. Natuur heeft een prijs. Ecologisch bouwen is duur en vaak weinig duurzaam. We zullen niet ontsnappen zonder geld uit te geven.

Waarom niet investeren in landschapsarchitectuur?

Laat ons de taboes van groen, techniek en sociaal negeren, ten voordele van ontwerp en lokatie. Indien we mooie natte steden kunnen bouwen, aantrekkelijke nieuwe natuur presenteren, sommige bestaande 'natuur' zonder pardon prachtig bebouwen, sommige waterstaatkundig onverantwoorde bouwplekken hoog-technologisch en esthetisch verder ontwikkelen, zijn we van veel dilemma's verlost. Dan dienen wel de belangen van veel ambtelijke circuits en hun denkwijzen ingeperkt te worden, dienen landschapsarchitecten open te staan voor de kennis van diverse disciplines, burgers overtuigd te worden van de kwaliteiten van ontwerpen, dient de landbouwlobby gewezen te worden op het bescheiden bevolkingsdeel dat ze representeert, op haar overschatte afhankelijkheid van het bestaande landschap.

Eenvoudig, nietwaar? Dat men de schop in den grond steke!

Kristof Van Assche